

بررسی اجمالی نقش سرمایه اجتماعی

کیومرث جلیلیان^۲

^۲کارشناس علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، ایران

چکیده

سرمایه اجتماعی مفهومی کلان است که در برگیرنده ابعادی مانند اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و هنجارها است. سرمایه اجتماعی از ویژگی خودزایی و خود مولدی برخوردار است، به این معنا که با استفاده مناسب از آن، زمینه برای تولید و تقویت آن فراهم می‌شود. بنابراین پرداختن به موضوع سرمایه اجتماعی، نیازمند پژوهشی دقیق و ژرف است. لذا در این مقاله سعی شده به طور مختصر به بررسی نقش سرمایه اجتماعی در سازمان پرداخته شود پرداخته شود.

واژه‌های کلیدی: سرمایه، اجتماع، سرمایه اجتماعی.

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی در گذشته منحصرأ درباره افراد و گروه‌ها کاربرد داشته است، و اخیراً در تجزیه و تحلیل سازمانی وارد شده است. فوکویاما^۱ (۱۹۹۵) بیان می‌کند که بسیاری از گروه‌ها و سازمان‌های اثربخش دارای سطح بالایی از اعتماد یا سرمایه اجتماعی هستند. افراد اعتماد یا سرمایه اجتماعی را خود نمی‌سازند، بلکه اعتماد وقتی شکل می‌گیرد که افراد هنجارهای رایج و ارزش‌ها را تسهیم می‌کنند و اعتماد را به وجود می‌آورند. ایجاد سرمایه اجتماعی به دلیل مبتنی بودن بر اصول اخلاقی، اعتماد و فضیلت گروهی کاری، دشوار است؛ هرچند وقتی که ایجاد شود نیز بادوام خواهد بود (فیروزآبادی، ۱۳۸۴). امروزه، در کنار سرمایه‌های انسانی، مالی و اقتصادی، سرمایه دیگری به نام سرمایه اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. این مفهوم به پیوندها، ارتباطات میان اعضای یک شبکه به عنوان منبع با ارزش اشاره دارد که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل موجب تحقق اهداف اعضا می‌شود. سرمایه اجتماعی که بستر مناسبی برای بهره‌وری سرمایه انسانی و فیزیکی و کلید اصلی در رشد منابع سازمانی است (فری و همکاران^۲، ۲۰۰۹). مفهوم سرمایه اجتماعی در سال‌های اخیر در حوزه‌های گوناگون علوم اجتماعی، اقتصاد و اخیراً در علوم سیاسی مطرح شده است. سرمایه اجتماعی عبارت است از ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی که می‌توانند حس همکاری و اطمینان را در میان افراد یک جامعه پدید آورند. سرمایه اجتماعی در سطح فردی به عنوان ویژگی-های اجتماعی فردی، مانند مهارت‌ها، روابط با دیگران و شهرت که این عوامل برای ایجاد بازار و یا تعامل با دیگران بسیار مهم-اند. سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از ابعاد شناختی، رابطه‌ای، ساختاری و چندبعدی میان افراد است. این سرمایه به سرمایه ناشی از تعامل با افراد اشاره دارد (استوارت^۳، ۱۹۹۷).

تاریخچه و تعاریف سرمایه اجتماعی

اصطلاح سرمایه اجتماعی قبل از سال ۱۹۱۶، در مقاله‌ای توسط هانی فان از دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد. اما، نخستین بار در اثر کلاسیک جین جاکوب: مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی (۱۹۶۱) به کاررفته است، که در آن او توضیح داده بود که شبکه‌های اجتماعی فشرده در محدوده‌های حومه قدیمی و مختلط شهری، صورتی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند و در ارتباط با حفظ نظافت، عدم وجود جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات درمورد بهبود کیفیت زندگی، در مقایسه با عوامل نهادهای رسمی مانند نیروی حفاظتی پلیس و نیروهای انتظامی، مسئولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند. گلن لوری اقتصاددان نیز همچون ایوان لایت جامعه شناس، اصطلاح سرمایه اجتماعی را در دهه ۱۹۷۰ برای توصیف مشکل توسعه اقتصادی درون شهری به کار برد. در دهه ۱۹۸۰، این اصطلاح توسط جیمز کلن جامعه شناس در معنای وسیعتری مورد استقبال قرار گرفت و رابرت پوتنام دانشمند علوم سیاسی، نفر دومی بود که بحثی قوی و پرشور را در مورد سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی هم در ایتالیا و هم در ایالات متحده برانگیخت (فوکویاما، ۱۳۷۹).

سرمایه اجتماعی مفهومی است که پیشینه طولانی زیادی ندارد. کاربرد این مفهوم به تدریج از دهه ۱۹۹۰ به این سو در تزا و مقالات دانشگاهی، به ویژه در رشته‌های جامعه شناسی، اقتصاد، سیاست و آموزش، با کارهای افرادی چون جیمز کلن، پیربوردیو، رابرت پاتنام و فرانسیس فوکویاما افزایش یافته است (وال^۴، ۱۹۹۸). همچنین استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی با توجه به روند جهانی شدن و تضعیف نقش دولت‌های ملی، به عنوان راه حلی اجرا شدنی در سطح اجتماعات محلی برای مشکلات توسعه، مورد توجه سیاستگذاران و مسئولان سیاست اجتماعی قرار گرفته است (وارنر^۵، ۱۹۹۹). تعریف رایج

^۱ Fukuyama

^۲ Ferri et al

^۳ Stewart et al

^۴ Wall

^۵ Warner

سرمایه اجتماعی در جریان اصلی جامعه شناسی آمریکایی، به ویژه در روایت کارکرد گرایانه آن، عبارت است از روابط دوجانبه، تعاملات و شبکه‌هایی که در میان گروه‌های انسانی پدیدار می‌گردند و سطح اعتمادی که در میان گروه و جماعت خاصی، به عنوان پیامد تعهدات و هنجارهایی پیوسته با ساختار اجتماعی، یافت می‌شود. در مقابل جامعه شناسی اروپایی این مفهوم را در بررسی این موضوع به کار می‌گیرد که چگونه تحرک پیوندهای مربوط به شبکه‌های اجتماعی، سلسله مراتب اجتماعی و قدرت تمایز یافته را تقویت می‌کند. با وجود این، نکات مشترک این دو دیدگاه در مورد سودمندی سرمایه اجتماعی در افزایش برخی ویژگی‌ها، مانند آموزش، تحرک اجتماعی، رشد اقتصادی، برتری سیاسی و در نهایت توسعه است (وال، ۱۹۹۸). سرمایه اجتماعی با کارکردش تعریف می‌شود. سرمایه اجتماعی شیئی واحد نیست، بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آنها شامل جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی هستند، و کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختار هستند تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی، مانند شکل‌های دیگر سرمایه مولد است و دستیابی به هدف‌های معینی را که در نبودن آن دست یافتنی نخواهد بود امکان‌پذیر می‌سازد. سرمایه اجتماعی، مانند سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی کاملاً تعویض پذیر نیست. اما نسبت به فعالیت‌های به خصوصی تعویض‌پذیر است. شکل معینی از سرمایه اجتماعی که در تسهیل کنش‌های معینی ارزشمند است ممکن است برای کنش‌های دیگر بی‌فایده یا حتی زیانمند باشد. سرمایه اجتماعی نه در افراد و نه در ابزار فیزیکی تولید قرار دارد (کلمن، ۱۳۷۷). سرمایه اجتماع را به سادگی می‌توان به عنوان وجود مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجاز است، در آن سهیم هستند. مشارکت در ارزش‌ها و هنجارها به خودی خود باعث تولید سرمایه اجتماعی نمی‌گردد، چرا که این ارزش‌ها ممکن است ارزش‌های منفی باشد. هنجارهایی که سرمایه اجتماعی تولید می‌کنند اساساً باید شامل سجایایی از قبیل صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه باشد. به‌طور کلی از سرمایه اجتماعی تعاریف مختلفی ارائه گردیده است. یکی از تعاریف مطرح این است که سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه گردیده و موجب پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد. براساس این تعریف، مفاهیمی نظیر جامعه مدنی و نهادهای اجتماعی نیز دارای ارتباط مفهومی نزدیک با سرمایه اجتماعی می‌گردند. بانک جهانی نیز سرمایه اجتماعی را پدیده‌ای می‌داند که حاصل تأثیر نهادهای اجتماعی، روابط انسانی و هنجارها بر روی کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی است و تجارب این سازمان نشان داده است که این پدیده تأثیر قابل توجهی بر اقتصاد و توسعه کشورهای مختلف دارد. سرمایه اجتماعی برخلاف سایر سرمایه‌ها به‌صورت فیزیکی وجود ندارد بلکه حاصل تعاملات و هنجارهای گروهی و اجتماعی بوده و از طرف دیگر افزایش آن می‌تواند موجب پایین آمدن جدی سطح هزینه‌های اداره جامعه و نیز هزینه‌های عملیاتی سازمان‌ها گردد. به‌طور کلی سرمایه اجتماعی منابعی در دسترس هستند نظیر اطلاعات، اندیشه‌ها، راهنمایی‌ها، فرصت‌های کسب و کار، سرمایه‌های مالی، قدرت و نفوذ، پشتیبانی احساسی، خیرخواهی، اعتماد و همکاری. کلمه اجتماعی در عنوان سرمایه اجتماعی، دلالت می‌کند که این منابع، خود دارایی‌های شخصی محسوب نمی‌شوند، هیچ فردی به تنهایی مالک آنها نیست. این منابع در دل شبکه‌های روابط قرار گرفته‌اند. اگر شما سرمایه‌های انسانی را از آنچه که شما می‌دانید فرض کنید (مجموع دانش، مهارت و تجارت شما)، پس دسترسی به سرمایه اجتماعی به کسانی که شما می‌شناسید بستگی دارد، یعنی اندازه، کیفیت و گوناگونی شبکه‌های کسب و کار و شبکه‌های ارتباطی شخصی شما در آن موثر است. اما فراتر از آن، سرمایه اجتماعی به کسانی که شما نمی‌شناسید نیز بستگی دارد، البته اگر شما به‌طور غیرمستقیم به وسیله شبکه‌هایتان با آنها در ارتباط باشید. واژه سرمایه دلالت می‌کند که سرمایه اجتماعی همانند سرمایه انسانی یا سرمایه اقتصادی ماهیتی زاینده و مولد دارد، یعنی ما را قادر می‌سازد ارزش ایجاد کنیم، کارها را انجام دهیم، به اهدافمان دست یابیم، مأموریت‌هایمان را در زندگی به اتمام رسانیم و به سهم خویش به دنیایی یاری رسانیم که در آن زندگی می‌کنیم. وقتی می‌گوییم سرمایه‌های اجتماعی زاینده و مولد هستند، منظور این است که هیچ کس بدون آن موفق نیست و حتی زنده نمی‌ماند (کلمن، ۱۹۹۶).

⁶ Coleman

اجزای سرمایه اجتماعی

می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی دارای دو جزء: اعتماد و پیوند است. این دو جزء معرف تقسیم بندی سنتی موجود در نظریه اجتماعی بین ساختار و محتوا است و از بعد دیگر می‌توان گفت که این دو جزء، بیانگر جنبه های کیفی و کمی در سرمایه اجتماعی هستند. **اعتماد:** اعتماد عبارت است از تمایل افراد به قبول ریسک در یک موقعیت اجتماعی، که این تمایل مبتنی بر حس اطمینان به این نکته است که دیگران به گونه‌ای که انتظار می‌رود عمل نموده و شیوه ای حمایت کننده را در پیش خواهند گرفت. به تعبیر فوکویاما: "اعتماد، انتظاری است که در یک اجتماع منظم، صادق و دارای رفتار تعاونی خود را نشان می‌دهد". فوکویاما بیش از همه محققان به جهت تأکید بر اعتماد و تحقیق در مورد اثرات اقتصادی آن معروف است. پسی^۷ (۲۰۰۰) معتقد است که فوکویاما کوشیده است تا عملکرد اقتصادی جوامع گوناگون را براساس سطوح مختلف اعتماد، مقایسه نماید. زیرا سطح اعتماد موجود در جامعه تعیین کننده درجه دموکراسی و توانایی جامعه برای رقابت در عرصه اقتصادی می‌باشد. **پیوندها:** دومین جزء سرمایه اجتماعی بیانگر پیوندهای عینی بین افراد و به عبارت دیگر، ارتباطات آنها با یکدیگر است. پیوندها می‌توانند از دو نوع باشد: الف- افراد می‌توانند به شیوه‌ای غیر رسمی از طریق دوستی‌ها و دیگر انواع پیوندهای شبکه‌ای با یکدیگر در ارتباط باشند. به عبارت دیگر، هر فردی دارای یک شبکه اجتماعی است که این شبکه می‌تواند حاوی انواع روابط باشد نظیر دوستی یا پیوندهای عاطفی، نزدیکی در فضا مانند همسایگی یا مجاورت مکانی در اداره، روابط خویشاوندی و نظایر آن. ب- جدا از پیوندهای غیر رسمی با دیگران، فرد می‌تواند از طریق عضویت رسمی در انجمن‌ها و گروه‌های داوطلبانه، با دیگران در ارتباط باشد (شارع پور، ۱۳۸۳).

نتیجه‌گیری

همانطور که گفته شد در سال‌های اخیر اهمیت سرمایه اجتماعی به مثابه یک دارایی نامشهود سازمانی، مورد توجه علاقه مندان مباحث سازمان و مدیریت قرار گرفته است. سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از ویژگی‌های سازمان‌های اجتماعی مثل اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها تعریف می‌شود که می‌تواند اثربخشی و بازدهی جامعه را بوسیله تسهیل، پرورش و توسعه فعالیت‌های هماهنگ بهبود بخشد. مستندات علمی موجود نشان می‌دهد که جوامعی که از نظر سرمایه اجتماعی در سطوح بالاتری هستند، تجربه توسعه سریع‌تر اقتصادی را دارند و از نظر عملکرد سازمانی، وضعیت بهتری را دارا هستند به عبارتی سازمان را در راه رسیدن به یک عملکرد عالی در راستای تقویت و بهبود یادگیری سازمانی بهتر را حمایت می‌کند. لذا بایستی گفت که سازمان‌هایی که سرمایه اجتماعی در آنها بالاست نسبت به سازمان‌هایی که سرمایه اجتماعی پائینی دارند از توانمندی بیشتری در یادگیری برخوردار خواهند شد.

تقدیر و نشکر

این مقاله ترجمه مقاله زیر است:

Akbari, B., Safarian, M., Dolatyari, F., (2014). Overview of the Role of Social Capital. *Journal of productivity and development* 2(1) 2016:33-35

منابع و مأخذ

۱. شارع پور، محمود (۱۳۸۳). بررسی تجربی سرمایه اجتماعی در مازندران. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران.
۲. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹). پایان نظم ترجمه غلامعباس توسلی، تهران، انتشارات جامعه ایرانیان، چاپ اول.
۳. فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۸۴). بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل موثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران، رساله دکتر، دانشکده علوم اجتماعی تهران.
۴. کلمن، جیمز، (۱۳۷۷). بنیادهای نظریه اجتماعی. ترجمه منوچهر صبوری، تهران، انتشارات نشر نی، چاپ اول.

⁷ Pessey

1. Coleman, J.S, (1996). Social Capital in the Creation of Human Capital”, *American Journal of Sociology Supplement* 94.
2. Ferri, Paul J., Deakins, David and Whittam, Geoff.(2009), “The measurement of social capital in the entrepreneurial context”, *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 3 (2), pp. 138-151.
3. Stewart T. A.(1997). *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*. - New York: Doubleday Dell Publishing Group, 1st ed.
4. Wall, E, Ferrazzi, Schryer, G.F., (1998). Getting the Goods on Social Capital” *Rural Sociology*, 63(2.)
5. Warner, F.(1999). Social Capital Construction and the Role of the Local State, *Rural Sociology* 63(3).